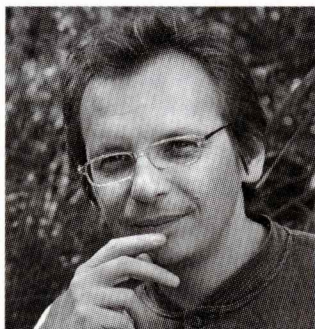

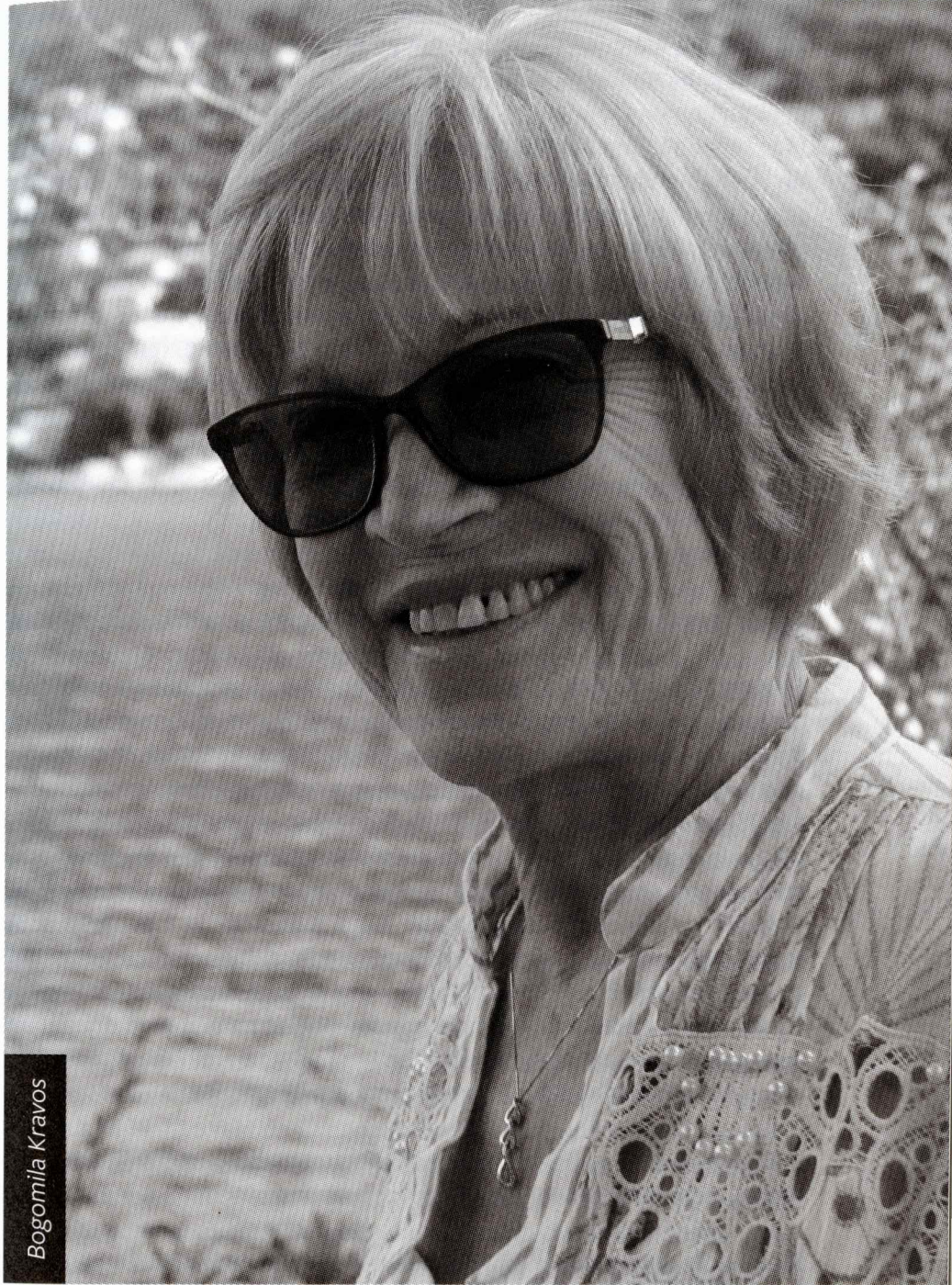

Robi Šabec z

Bogomilo
Kravos

Šabec: Letos ste prejeli nagrado Vladimirja Kralja za življenjsko delo. V utemeljitvi je med drugim posebej izpostavljeno vaše knjižno delo *Slovensko gledališče v Trstu. Od prvih nastopov do današnjih dni. 1848–2018* (Slovenska matica in Slovenski gledališki inštitut, 2019). Označeno je kot “nenadomestljivo, eno redkih, ki načrtno raziskuje, beleži, zapisuje, interpretira, presoja in tako ohranja zgodovinski spomin na naše edino zamejsko gledališče”. Če bi morala izpostaviti tri ključne zgodovinske prelomnice v dolgoletni zgodovini njegovega delovanja, katere bi bile?

Kravos: Stanovsko priznanje je največ, na tihem sem si ga želela. Mislim, da nobeno od slovenskih gledališč nima tako temeljitega pregleda svojega delovanja kot tržaško Slovensko stalno gledališče (SSG). Omenjeno delo je povzetek in nadgradnja mojih predhodnih znanstvenih raziskav, kritičskih in biografskih zapisov o, zgodovinsko gledano, drugem slovenskem redno delujočem gledališču. Gre za pogled na gledališko delovanje v stosedemdesetletnem obdobju in v prostoru, kjer se naravno stikata dva jezika in dve kulturi. Zato se uveljavljanje enakopravne prisotnosti utemeljuje na zavesti o bistvenem doprinosu Slovencev h gospodarskemu in kulturnemu razvoju več- in medkulturnega mesta. Ta zgodba se začne leta 1848 z ustanovitvijo Slavjanskega društva, ko je vzajemnost med Slovani neodločljiva. Na povezovanju med Slovani se osnuje gospodarska moč in leta 1902 ta

Bogomila Kravos

Foto: Robi Šabec

trdnost omogoči gradnjo Narodnega doma na Vojaškem trgu (današnji Ul. Filzi) in ustanovitev Dramatičnega društva, ki ima nalogo nadzirati delovanje Slovenskega gledališča (SG), v katerem naj bi se razvijale vse umetniške zvrsti (govorna, besedna, glasbena, likovna in obrtna). Leta 1945 se redna gledališka dejavnost obnovi na rekonstrukciji nasilno zatrtih silnic. V vsakem od omenjenih obdobj je gledališče zrcalilo družbeno stanje v mestu: v začetni fazi izstopajo narodnobudniški komadi, ki svarijo pred odpadništvom, za tem se domet odrskih prikazov preusmeri v izbiro sodobnih del, primerljivih s ponudbo gostujočih italijanskih in nemških gledaliških skupin, po letu 1945 se, ob izraziti nenaklonjenosti Zavezniške vojaške uprave (ZVU), ki mestu kroji podobo, krepí zavest o posebnem položaju ustanove. Represivni postopki, spletkarjenje in prepovedi mestnih in državnih upraviteljev nikoli ne zamajajo odločne volje po preseganju miselnih pregrad. SG v Narodnem domu je imelo na sporedu odmevna dela iz italijanske dramatike, v prvih sezonah povojnega SNG za Primorje pa so upravitelji vsa dela, tudi tista italijanskih dramatikov, v gledaliških listih opremili s povzetki v italijansščini.

Šabec: Imate poseben odnos do gledališča. Kdaj ste se začeli zanimati zanj?

Kravos: Prva predstava, ki se je zaradi očetovega obnavljanja živo spominjam, je Goldonijeva *Krčmarica*. Uprizorili so jo septembra 1949 na Stadionu 1. maj. Stara sem bila leto in pol, in ko se je Mirandolina ozirala, kam naj bi skrila stekleničko parfuma, sem se iz maminega naročja oglašila: "Dej meni 'ničko!'" Med publiko je završalo, mama mi je mašila usta, oče pa je moje oglašanje glasno pohvalil. To je bil moj prvi improvizirani javni nastop. Oče je bil gledališki entuziast, poznal je igralce in oni njega. Nekateri so bili družinski prijatelji. Moja generacija je v petdesetih in šestdesetih letih prejšnjega stoletja samo z odra slišala našo – tržaško-primorsko slovenščino. Z odrskim jezikom se je potrjevala naša vraščenost v prostoru. V gledališču se nam je odstiral pogled na svetovno dramatikovo in nas uvajal v meščansko omiko. Tam se je dograjevala moja osebnost, tam sem srečevala redke sošolce in si poiskala prijatelje.

Šabec: Omenjate vzgojo doma, uvajanje v gledališče in šolo kot temelj omike, izobraževanja. Kaj pa odnosi med ustanovami?

Kravos: Za naše starše je bila slovenska šola dragocena pridobitev, otroci smo bili pohlevni. Za ozaveščene tržaške Slovence, ki so doživeli fašizem,

je bila neprimorska, visokodoneča slovenščina nujen doprinos, zapolnitev več kot dvajsetletne vrzeli. Doma smo govorili uglajeno slovenščino s primorskim pridihom, v šoli sem domače poudarke predstavljala po učiteljičinem zgledu. O neskladju nisem razmišljala. Rojena sem leta 1948, v času ZVU. Ni bilo Svobodno tržaško ozemlje, vojska je bila vseprisotna. Na začetku raziskav o povojni obnovi gledališča, posebno ob pričevanju Zlate Rodošek, ki je bila v tržaškem SNG od septembra 1945, sem se zdrznila nad grozotami povojnega časa. Govorimo o fojbah, o tem, kaj je po vojni počela druga stran, ne vemo nič. Ob prevzemu oblasti so zavezniki vzpostavili železno zaveso, šolo in radio so zaupali slovenskim političnim prebežnikom. Prebežniki so bili v nelahki situaciji, ponujene službe so jim zagotavljale reden dohodek in vključitev med polnopravno prebivalstvo. Jugoslovanska država je izza železne zaves, torej ilegalno, financirala gledališče, Primorski dnevnik, Glasbeno matico, Narodno in študijsko knjižnico, Gospodarsko združenje. Zahajanje v gledališče in v prosvetna društva, ki so jih ustanovili v štiridesetih dneh po osvoboditvi, je bilo za prebežniške šolnike "greh". Doma je veljalo pravilo, da je treba dajati cesarju (državni upravi), kar je cesarjevega (spoštovanje zakonov), in Bogu, kar je božjega. Božje je bila za veliko večino Tržčanov družbena odgovornost do vsega, kar je spadalo v slovensko-tržaško tradicijo, zato je bilo naše cerkveno in "pogansko" obredje po tem vrstnem redu: v nedeljo zjutraj maša in popoldne društvena prireditev ali gledališče. Hodili smo na procesije, shode in povorke v bran slovenstva. Toda v času mojega odraščanja je v šoli veljal *Index librorum prohibitorum*, na cerkvena vrata pa so vsak teden pribili nov seznam prepovedanih predstav, po katerem je bilo nedeljsko popoldansko necerkveno obredje pregreha. Očetov ugled me je ščitil, domača zaslomba pa ni omilila bolečine ob nepravičnih ocenah prebežniških učiteljev.

Šabec: Dobro ste poznani kot raziskovalka, teatrologinja, pisateljica. Kako se je razvijala vaša strokovna pot?

Kravos: Moja raziskovalna pot je zveržena tako kot študijska. Zaključila sem Trgovsko akademijo, današnji tehnični zavod Žiga Zois. S to maturo bi se v Italiji lahko vpisala na ekonomsko fakulteto ali na politične vede, druga izbira je bila ena od ljubljanskih fakultet. V družinskih načrtih je bil študij na univerzi namenjen bratu. Kot pred mano sestra sem si poiskala službo in od svojega zaslužka prispevala k družinskemu proračunu. Tako je bilo pri nas v navadi, sicer pa je oče zaradi psihične izčrpanosti takrat opustil delo, hitel je s pisanjem spominov – pričevanjem o dogajanju v času

fašizma. V enem od italijanskih uvozno-izvoznih podjetij sem v nekaj letih napredovala od uradnice – ščavete v vsemogočno tajnico, oporo direktorju in strankam. Finančno je bilo super. Pod očetovo taktirko sem začela zgođaj nastopati v društvu, zaradi njegovih prijateljstev so me vabili k sodelovanju v gledališče. Med mojim vzponom na delovnem mestu je tržaško SG, ki naj bi po statutu imelo gledališko šolo, organiziralo dva Studia (1967/68 z Jožetom Babičem in 1968/69 z Mariem Uršičem), ker se to ni nadaljevalo, se je jeseni 1971 rodilo Slovensko amatersko gledališče – SAG, v katerem smo se zbrali gledališki ljubitelji z vseh koncev Tržaškega. Po dveh sezonah so nas tako hvalili, da smo domišljavo hoteli biti kritično zrcalo družbe! V Italiji so bila sedemdeseta leta prejšnjega stoletja natrpana z veliko politično napetostjo, terorističnimi atentati, pokoli ... Groza je postala del vsakdanjosti, zdaj se arhivi odpirajo in laže razumemo, česar takrat nismo. Sagovci (tako smo si pravili) smo želeli izboljšati našo – slovensko družbo, ki se je od odprtja Kulturnega doma (decembra 1964) začela samozadostno zapirati: nastopilo je strankarsko dogovarjanje, uvajala se je t. i. lotizacija (delitev vodilnih mest po strankarski pripadnosti) in kar je bilo prej prikrito, je bilo uzakonjeno. V našem malem “zamejstvu” (takrat se je udomačil ta izraz) je postalo samoumevno, da se sredstva in službe delijo glede na pripadnost in zvestobo. Mi, sagovci, smo zahtevali meritorno družbo in v dveh tekstih, ki smo ju nameravali uprizoriti leta 1975, smo razkrivali hipokrizijo ter zlorabe naših vodilnih ... In so nas odžagali. O tem govori dokumentarec Martina Turka *Pappenstory – Štorija o slovenskem amaterskem gledališču SAG Trst* (2017), ki je nastal po mojem zapisu o tistem dogajanju. Ko se pri nas koga kaznuje, priletijo jastrebi z vseh koncev in napadejo v jati. Za vodilne z leve in z desne smo postali garjavi psi. Spretno so zamajali vodstvo SAG-a: Sergeju Verču in Borisu Kobalu so verjetno pomagali, da sta bila sprejeta na AGRFT. Moj fant, takrat že mož, je dobil štipendijo za izpopolnjevanje v Moskvi, ostala sem sama in se ob službi vpisala na Fakulteto za tuje jezike v Vidmu.

Šabec: Ali so se v tistih letih spremenila pravila za vpis na univerzo? Zakaj ste se odločili, da odidete na fakulteto, ki je bila sicer v sklopu tržaške univerze, a je delovala v Vidmu?

Kravos: Po protestih v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja so se italijanske fakultete odprle vsem vrstam mature. Furlani so zahtevali svojo univerzo in za potešitev njihovih prizadevanj je tržaška univerza novo fakulteto dodelila Vidmu. Na tej je bilo možno prijaviti študijski načrt iz

slavistike. Na študijsko izbiro je vplivala pot, ki sva si jo načrtala z mojim življenjskim sopotnikom. Biti so-prog pomeni uskladiti vožnjo. Skupaj sva pisala študijski načrt. Sama bi nikoli ne vpisala Zgodovine bizantinske umetnosti, to je bil izpit s prof. Sergiom Tavanom, najbolj poglobljen in zato najlepší! Ko sem se pred kakim desetletjem odpravila v Kapadokijo, sem ob tamkajšnjih poslikavah podoživljala nekoč pridobljeno znanje. Študirala sem ob službi, po prvih izpitih bi lahko zaprosila za suplenco na šoli pa, kot sem omenila, nisem bila dobro zapisana v krogih, ki so upravljali slovensko šolo. Leta 1978 se nama je rodil prvi sin in kovala sva bajne načrte za moj zaključek študija, ki jih je prekrizala bolezen, ena tistih "dva primera na en milijon". Med eno sinovo hospitalizacijo in drugo sem diplomirala, rodil se nama je drugi sin, tudi njemu se je pritaknila redka bolezen. Po diplomi sem imela pravico do supplence na šoli, opravila sem nekaj državnih izpitov in dobila stalno mesto na tehničnem zavodu Žiga Zois. "Moji" dijaki so bili čudoviti, prekrasni, zaradi sinove bolezni pa sem prevečkrat, za predolga obdobja manjkala v razredu. Dijaki so me vsakič nestrpno pričakali! Saj pravim, čudovita mularija! Enkrat so se gnetli v gruči na vratih učilnice in vsi vprek pripovedovali, kako je bilo med mojo večmesečno odsotnostjo. Imeli so res pestro suplenco, a težilo jih je, da so imeli prav vsi, v tistem razredu je bilo 25 ali 30 dijakinj in dijakov, najvišjo oceno. Tip je bil starejši gospod, ki si je kupil diplomu in s tem pravico do supplence, bil je iz tabora, ki je šolo upravljal. Dijakom je bilo popolnoma jasno, da moramo nižati ocene, sami so me na to opozorili.

Šabec: Poučevanje ste zatem opustili in začeli ste z raziskavami, kaj vas je spodbudilo k temu?

Krivos: Učitelj se v razredu iztroši, šola izčrpa, zato so bila nekoč v šolskem sistemu t. i. sobotna leta, namenjena obnovi znanja. Izkoristila sem štipendijo, ki so jo v takratni SFRJ razpisovali za utrjevanje znanja "zamejskih" učiteljev, in vpisala magisterij na ljubljanski Filozofski fakulteti. Moja skrbna mama, ki mi je bila vedno v veliko pomoč, tega ni mogla razumeti. Svet se je vrtoglavo spreminjal in naše mame so se čutile odrinjene. Mama je bila iz premožne družine, šolala se je pri nunah, kjer so jo učili gospodinjstva, ki je, kolikor lahko presodim, ni niti najmanj zanimalo. Še huje se je dogajalo moji tašči: diplomirana medicinska sestra je bila obsojena na gospodinjstvo, o katerem ni imela pojma. Naša ureditev (ZVU in po letu 1954 Italijanska republika) ni predvidela ženske emancipacije, zanjo se je bilo treba boriti. Za magisterij sem izbrala dramatiko,

mentor, prof. Jože Koruza, mi je pripravil študijski program. To omenjam posebej, saj so Tržačanom za podiplomski študij predpisali izpit pri prof. Bredi Pogorelc ali prof. Jožetu Toporišču. Normativna slovnica! Strah, trepet in škripanje z zobmi pred vsakim srečanjem z njima. Po zaslugi mentorja mi je bilo s tem prizaneseno, opravila pa sem druge izpite z najimenitnejšimi takratnimi profesorji na slovenistiki. Za magistrsko nalogo sem raziskala ilegalno slovensko gledališko dejavnost v tridesetih letih prejšnjega stoletja v Trstu. Protagonist te dejavnosti je bil moj oče, ki je leta 1972 umrl nagle smrti. Omenila sem že njegove spominske zapise, bil pa je tudi izjemno družaben človek in naša hiša je bila polna uglednih gostov, ki jih je zabaval s pripovedmi, anekdotami in ponazarjanjem svojih performansov. Rekonstrukcija tistega ilegalnega gledališkega delovanja je bila potešitev vesti. Po njegovi smrti sem začela brati njegove spominske zapise in v drugi polovici osemdesetih let ujela zadnji trenutek za pričevanja njegovih prijateljev in prijateljic, ki so, posebno ženske, radodarno obnavljale in nizale podatke o takratnem dogajanju. Med pripravo naloge je prof. Jože Koruza umrl in vskočila sta prof. Matjaž Kmecl in prof. Franc Zadravc. Magistrirala sem ob prehodu v novo dobo, leta 1991. Nepozabno. S sedmimi vezanimi izvodi svoje naloge sem se na Aškerčevi povzpela v tajništvo fakultete v petem nadstropju, odložila izvode na polico, da bi jih oddala uradnici za okencem, ta pa me je nadrla: "Kaj mislite, da boste še naprej dobivali vse zastonj! Najprej plačajte pristojbine za tuje državljan-e!" V tistih letih so v Sloveniji tujim državljanom višali cene storitev za 30 %. Ženska mi je rekla, naj plačam, prevedeno v lire, 320.000 lir! Takrat nismo imeli kartic, tudi telefončkov ne, nikogar od ljubljanskih prijateljev in znancev nisem mogla prositi za tak znesek. Menda je leta 1991 toliko znašala moja mesečna plača. Šlo mi je na jok, najraje bi izvode magistrske nekam treščila. Ni mi preostalo drugega, kot da sem se vrnila v Trst in se nato naslednji dan znova odpeljala v Ljubljano z denarjem in knjigami, da sem lahko magistrirala. Res je bilo in je naše tujstvo travmatično.

Šabec: Ste odnos matične države do vas kot Slovenke iz Trsta večkrat doživljali kot poniževalnega? Kako ste v Trstu dojemali osamosvojitve Slovenije?

Krivos: Nepoklicni Slovenci v Italiji smo nestrpni do izraza "manjšinec", kaj šele "zamejec", ki odraža zunanji pogled na nas in se uporablja kot edina veljavna oznaka naše biti. Še tako pozorno sledenje dogajanju pri

sosedi, ki so naši bližnji, je le pogled od zunaj. Osamosvojitve Slovenije nas je spravila v negotovost. Pavček, Zlobec, Kmecl in še marsikdo med dobrimi znanci so nas s svojim navdušenjem bodrili, delili smo skrbi, obenem pa bili hudo zmedeni. Marsikdo je želel posredovati naše izkušnje, saj naj bi od leta 1945 živeli v demokratični ureditvi. Toda ošpice je treba preboleti. Dočakali smo marsikatero presenečenje. Omenila sem davek na "tujstvo", v spominu mi je ostala tudi strašna beda v prvih letih po osamosvojitvi. Ker živimo v mestu, kjer je odnos večinskega prebivalstva do Slovencev tudi danes, v spremenjenih razmerah, pristranski, saj se Italijani imajo za nekaj več, smo vsaj ene počitnice v letu preživeli v Sloveniji, kjer smo samozavest naših otrok lahko utrjevali samo v hotelu Toplice na Bledu, kjer je bilo vse na višini označenih zvezdic. Sploh ni bilo lahko. Med mučnimi bolnišničnimi zdravljenji so nama, v Trstu in tudi drugje v Italiji, v najbolj zagatni situaciji zastavljali vprašanje, zakaj z otrokom ne govoriva v italijanščini. Naj pristavim, da sta bila otroka normalno dvojezična. Ko smo se v začetku devetdesetih let vozili po Siciliji v klimatiziranem avtomobilu, zunaj je bilo več kot štirideset stopinj, in sem jaz vzklikala: "Glejta! Ah! Oh! Poglejta!", sta onadva na zadnjih sedežih brala eden *Topolino*, drugi *Corriere della Sera*.

No, nam je osamosvojitve Slovenije prinesla razsuttle po vojni težko obnovljene gospodarske osnove, ki nam jo je fašizem načrtno pobral in nihče vrnil, ter poskus dokončnega brisanja spomina na slovensko-slovan-ske ladjarje, bančne zavode, na zaslužne posameznike in na njihova velika premoženja. Še mi je neprijetno, ko pomislim na stečaj Tržaške kreditne banke (TKB), ne zaradi lepe vsote, ki sem jo izgubila, pač pa zaradi spomina na ilegalno ustanavljanje tega zavoda: tržaški ekonomisti in politično vodstvo so po letu 1954 dvakrat sestankovali pri nas doma. Oče je bil med napredno mislečimi še vedno zaupnik, jaz pa sem ob drugem sestanku dobila vrečko bonbonov, če se ne motim od dr. Puhajla. TKB je edini zavod, ki je v povojni Italiji bankrotiral, slovenski politiki so odločali o tem. Ni bilo lepo, še manj dobro. Ko je leta 1996 prišlo do stečaja TKB, smo spoznali, kako bo z nami za mejo, kakšna merila se bodo uporabljala za nas. Pred osamosvojitvijo Slovenije se je namreč na veliko pisalo in debatiralo o "skupnem slovenskem prostoru", kresala so se mnjenja: Vidmar, Merku, Rebula ... Srečno obdobje, ko so razpravljali o dopolnjujočih elementih slovenske biti. Zdaj nas vabijo v Ljubljano na "Dobrodošli doma!", kot bi Trst ne bil naš dom. Iz naše zavesti brišemo, da je Cankar predaval delavcem v Delavskem domu, da Bartolova, Pahorjeva, Rebulova slovenščina odraža tržaški princip slovenstva.

Šabec: Vrniva se k vaši poklicni in življenjski poti: študij v Ljubljani ste zaključili z magistrsko nalogo. Kam vas je ta vodila v naslednjih letih?

Krivos: Žal šola ni potrebovala mojega naslova, še manj znanja in naenkrat sem začutila preobremenjenost. Dijakom nisem mogla dajati, kolikor bi morala, zato sem poučevanje pustila. Tako sem se odločila in potem ob kuhinjskem pultu, od koder naj bi svoje fante osrečevala, začutila praznino. Pomislila sem na manj zavezujočo službo, pa so me zvabili v obnavljanje nedeljujočega društva v mestni četrti, v kateri sem živela – v kateri sem se tudi rodila – in v kateri živim še danes. Od osmih ali devetih mestnih društev, ki so jih leta 1945 v burnih štiridesetih dneh ustanovili, je to edino še delujoče. Kmalu za tem mi je svakinja Ivanka Hergold zaupala gledališko kritiko za Primorski dnevnik in takratni odgovorni urednik časopisa mi je ponudil občasno sodelovanje. Tako se je moje prosvetarstvo razraščalo, sprejela sem vodstvo Slovenskega kluba, takrat najprestižnejšega mestnega društva. Verjetno me je zato na pogrebu prijateljice Nadje Kriščak nekdanja tajnica SSG Meri Petaros nagovorila: "Saj boš ti pisala o nas, kajne?!" Bila je hudo bolna, vzdusje na barkovljanskem pokopališču je bilo uglašeno na izgubo izjemne kulturne delavke, v izrečenih besedah je bilo upanje in zaupanje. Lotila sem se rekonstrukcije prvega povojnega obdobja, ki naj bi ga poznala, in odkrila, da je moje vodenje zelo pomanjkljivo. Začela sem brskati po gledaliških listih, brala sem kritike, pregledala vse časopise (predvsem tržaško: dnevnik in kopico liberalno usmerjenih tednikov, katoliški ter komunistični tisk), stopila do še živih protagonistov. Do arhiva gledališča nisem imela dostopa, dokler se ni zgodil čudež: ugledni slovenski politik je ponudil mesto v upravnem svetu SSG mojemu možu, in ko mu je on odgovoril, da se z gledališčem ukvarjam jaz, so se mi z imenovanjem v upravni svet odprla vrata arhiva. Rezultat dolgoletnega raziskovanja in proučevanja političnega zakulisja je bila knjiga *Slovensko gledališče v Trstu 1945–1965*. Takratni direktor Slovenskega gledališkega muzeja Ivo Svetina je bil nad delom tako navdušen, da je ob predstavitvi knjige poskrbel še za bogato razstavo. Pred tem sem leta 1995 pripravila zapis o opereti v Slovenskem gledališču za Mestni muzej Schmidl, v Sodobnosti je izšel sestavek o vlogi Josipa Tavčarja v miselnem zasuku SG v Trstu in istega leta še prispevek o SG v Narodnem domu v knjigi, ki si jo je zamislil moj brat. Takrat sem se prvič soočila z začetki tržaškega profesionalnega SG.

Šabec: Iz vaših monografij bi sklepali, da gledališča niso samo repertoarji in umetniški vodje, da je pomen treba iskati še marsikje drugje. Na kaj mora biti avtor pri tovrstnem delu posebno pozoren?

Kravos: Raziskovalec potrebuje oporne točke, da se pogled na predmet opazovanja razpre: ob vsakem novem odkritju se namreč širi dojemanje razraščanja umetniških silnic. Poskus razumevanja tržaške gledališke sporočilnosti je trčil ob marsikatero neznanko. Tako sem odkrila, da je bila konstitutivna skupina prvega tržaškega poklicnega ansambla iz današnje mestne četrti Sv. Ivan, da so bile Karla Ponikvar, Tončka Germek in Ninka Odinal izjemne igralkе, ki so prevzemale nosilne vloge in učile nadobudne amaterje. Te gospe in neutrudni vodja skupine Josip Negode so se morali ob nastopu fašizma odseliti. To je preusmerilo mojo pozornost, saj je najbolj perspektivna gledališka skupina delovala v danes brezimni mestni četrti. Očitno so se nekoč energijski tokovi pretakali iz centra na periferijo in obratno. Zato je skokovito raslo premoženjsko stanje naših prednikov v mestu in primestju. Prišla sem do spoznanja, da smo si Slovenci v sodelovanju s tržaškimi Slovani pridobili velika premoženja, da so naši predniki načrtno vključevali v skupnost vse sloje: na eni strani liberalci (v to stran-ko so se vključili duhovniki) z društvom in časopisom Edinost, na drugi socialdemokrati z društvom Ljudski oder in glasilom Rdeči prapor. Stalno in profesionalno gledališče je bilo torej dokaz samobitnosti in gospodarske trdnosti: Tržaška posojilnica in hranilnica (TPH) je v desetih letih poslovanja zbrala kapitale in ustvarila naložbe, ki so ji omogočili gradnjo stavbe na takratnem Vojaškem trgu (Narodni dom, op. R. Š.). Vsakoletni finančni obračuni TPH prikazujejo porazdelitev dobičkov v obvezne sklade, dividende delničarjem, nagrade zaslužnim sodelavcem in visoke vsote za vzgojo bančniških kadrov ter za SG, manjše pa za pomembnejša kulturna društva. Nezanemarljiv je podatek, da so poleg TPH v Trstu delovale še Jadranska in Živnostenska banka s svojima stavbama v Ul. Genova in v Ul. Roma, podružnica Ljubljanske banke na Borznem trgu, konsumna društva v primestju in okoliških vaseh pa so nudila omejene bančne usluge. Obrtniki in poslovneži, gradbeniki in ladjarji so imeli v teh zavodih zanesljivo finančno zaslombo.

Šabec: Sv. Ivan je za Slovence v Trstu pomembna mestna četrt, kateri ste tudi sami posvetili več publikacij ...

Kravos: Svetoivanskemu kulturnemu društvu predsedujem od leta 1991. Leta 2005 sem na Deželi Furlanija - Julijska krajina prijavila projekt, zbrala sodelavce, porazdelila raziskovalna področja in ob podpori takratne predstavnice Levih demokratov v Deželnem svetu je društvo dobilo prispevek, s katerim smo oblikovali in tiskali zbornik z naslovom *Narodni*

dom pri Sv. Ivanu (2007). Sebi sem namenila gledališko področje, toda urejanje mi je nalagalo odgovornost za izvedbo celote. Zamisel se mi je zdela jasna, znanja je bilo malo in sem se lotila branja časopisa *Edinost* od leta 1876 do 1928, ko je bil prisilno ukinjen. Bodočim raziskovalcem v uteho so v omenjenem zborniku navedeni arhivi in muzeji, v katerih hranijo dokumente in gradivo o razvoju tega mestnega predela, iz *Edinosti* izpisani naslovi pa pripovedujejo zgodbo o razprtijah in dosežkih Svetoivančanov. Tako sem dobila vpogled v povezavo obrobja z mestnim središčem. Velemesto je zahtevalo dobro organiziranost. V stoletju nacionalizmov se je uzaveščenje narodne pripadnosti promoviralo s socialno zaščito in močnim prosvetnim delovanjem. Identiteta se je potrjevala z nastopi, igrami, petjem, recitacijami, uglašena beseda in drža sta namreč omogočili napredovanje v družbi in službi. Z raziskavo in odkrivanjem prečne razpredenosti vseh dejavnikov se mi je razprl pogled na tržaško 19. stoletje.

Šabec: Nekje ste izjavili, da sta lani izdani knjigi *Dom sprejema in povezuje, zato so gradili narodne domove/La nascita di una comunità* (Zadruga Primorski dnevnik) in *Sv. Ivan. Zgodovinski vodnik po zaselkih, kontradah in kuortih z oznakami domovanj uglednih Svetoivančanov in nepremičnin v skupnem lastništvu* (Slovensko kulturno društvo Slavko Škamperle Sv. Ivan) nastali kot reakcija na vračanje delčka skupnega dobrega, ki ga je fašizem Slovencem nasilno odtujil. Videti je, kot da se vam je gradivo o tem nabiralo med pisanjem zgodbe o rojstvu tržaškega SG.

Kravos: Tako je. Gradivo se nabira in veš, kje iskati podatke, poznaš vire. Za marsikoga sem moteča, ker se spotikam ob zahvaljevanju za vračanje delčka pred sto leti nasilno odtujene lastnine in ker bi rada, da se spomnimo izjemnih oseb, ki so verjele v skupnost in zanjo dajale iz svojega. Tako so se gradili narodni domovi. Meščanstvo je svoje premoženjsko stanje razkazovalo z vložki v kulturo. Pred začetkom prve svetovne vojne je bilo v Trstu, v zaokroženih številkah, 50 % nemško-avstrijskih kapitalskih naložb, 30 % slovensko-slovanskih in 20 % italijanskih. Zato smo si Slovenci lahko privoščili redno delujoče gledališče, če k temu prištejemo še produkcijo Ljudskega odra, celo dve. SG se je iz amaterskih in čitalniških skupin postopno razvilo v profesionalni ansambel, tako se je izoblikoval diskurz, ki so ga ob obnovi leta 1945 ponovno vzpostavili. Gre za tradicijo, ki se razvija v skladu s časom. Tržaško italijansko gledališče je nastalo leta 1954 po političnih intervencijah.

Šabec: Kot bi imela opraviti s sestavljenko, na način, da bi gradivo mešali in mu dajali dodatne pomene. Kaj je specifična tega diskurza oziroma v čem je posebnost tržaškega odrskega izražanja?

Krivos: Na tem mestu moram omeniti vlogo dobrih prijateljic in prijateljev, ki znajo prisluhniti, vprašati, pripomniti, spodbuditi. V ožjem krogu smo večkrat razpravljali o posebni izraznosti našega prostora. Manjkala je utemeljitev. Osnovni podatki so pokazali, da je gledališče že v Narodnem domu spodbudilo pisanje za oder, in enako je delovala povojna obnova. Slovenska tržaška dramatika je po letu 1945 v prvi fazi reflektirala zunanji pogled na trpečega/tlačenega Slovenca. Kljub nastajanju drugačnih del se je ta pogled obnavljal. V tem pogledu je Javoršek-Tiranov tekst *Odločitev* (1953) napisan v skladu s povojnim časom, saj ponazarja pričakovanje tržaškega in osrednjega slovenskega prostora. Toda ta vzorec se pozneje obnavlja v delih F. Benedetiča, M. Košute, A. Mermolje, A. Rebule, čeprav se od sedemdesetih let naprej, kot reakcija na stereotipno obnavljanje vzorca, v dramskih delih pojavi kritični metajezik, ki z ironično ali satirično obdelavo dekonstruira ustaljeni ubeseditveni vzorec ali pa tržaško problematiko prestavlja v umišljeni svet. Ob teh dveh skupinah se pojavi še tretja, v kateri prevladuje tržaškost kot kompleksen in popolnoma avtonomen status. V tej skupini izstopa produkcija Josipa Tavčarja.

Klasifikacija in sistematizacija gradiva je pokazala na problem monološkega teksta kulture, ki zaradi nespremenljivih pomenskih kategorij izloča besedila, ki, glede na nastajanje v obmejnem večnacionalnem prostoru, proizvajajo novo informacijo. V petdesetih in šestdesetih letih prejšnjega stoletja je bila slovenska kritika (F. Kalan, J. Vidmar) pozorna na širjenje meja diskurzivnosti jezika slovenske kulture, pozneje se je uveljavilo nespremenljivo obzorje pričakovanja po vzorcu, ki se je vzpostavil v skladu s povojnim zgodovinskim dogajanjem, kar je pomenilo stagnacijo na presečiščih, ki jih določa večplastnost slehernega obmejnega prostora. Disertacija *Slovenska dramatika in tržaški tekst* je nastajala ob mentorstvu profesorjev Janeza Vrečka in Toneta Smoleja, literarno-teoretsko znanje in njegove aplikacije pa sem vseskozi preverjala pri svojem življenjskem sopotniku Ivanu Verču. Ko gre za kompleksne pojme, za uokvirjanje in klasifikacijo del, je potreben intenziven pogovor, uradni mentorji so nepogrešljivi, toda če imaš ob sebi strokovnjaka, je vse lažje. Doma se lahko glasno ne strinjaš, a ob tem razčiščuješ, nato se napetost razkadi ob kuhanju kosila. Govorimo o raziskavah in monografijah, pozabljamo na vsakdanjost, na ljubeznive gospe, ki so skrebele za naš dom. Kako bi lahko proučevala

brez njihove dragocene pomoči! Vsakdanjost je zahtevna. Z otroki sem se recimo naučila kuhati! Ogromno so me naučili moji mulci!

Šabec: Od znanstvenoraziskovalnih dosežkov k pripovedništvu. S tem ste začeli pozneje: *Zgodba mojega očeta* (Slovenska matica, 2013), *Moj Trst* (Slovenska matica, 2023) ...

Kravos: Eno se steka v drugo. Pesniti sem začela v otroštvu, pa mi je brat (pesnik Marko Kravos, op. R. Š.) rekel, da je to moška zadeva. Kadar so me zadolžili, sem v šolskem obdobju kaj napisala, potem sem pisanje opustila in v osemdesetih letih začela na novo. Dolgoletna prekinitev je bila sreča, morda bi zdaj pisala osladne romane. S kritiko sem namreč usvojila strokovni in ob študiju znanstveni jezik, kjer se vsaka odvečna beseda črta. Ko utemeljuješ svoja dognanja, se zavedaš teže vsake besede. Sicer pišem vedno eno in isto zgodbo, vedno izhajam iz sebe, naj bo nabor dokumentarnega gradiva še tako obsežen, razvrstitev in pomen mu daje moj pristop. Ko se je disertacija razpletala, sem čutila olajšanje, kot bi s svojimi dognanji že razsvetlila vse slovenstvo, dokazala, da je raznolikost, pri tem mislim na celotno obrobje Slovenije, dodana vrednost. Ker Tržacani vztrajno branimo svojo identiteto, sem morala dodatno pojasniti, da je obmejnost moj svet in da nespregledanje drugih izkušenj/drugačnosti izključuje mene in meni podobne, torej del aktivnih Slovencev. *Zgodba mojega očeta* in *Moj Trst* pripovedujeta o položaju človeka v danosti, ki ne odgovarja vseveljavnemu kanonu v slovenski literaturi, pač pa na posebni izkušnji proizvaja svoj odnos do sveta in do slovenstva. Ne glede na današnje globalizacijske težnje in vsemu gospodujočo angleščino se moje slovenstvo ne more enačiti z osrednjim. Zrasla sem ob učiteljih, ki so mi prepovedali uporabljati primorske izraze – posredovali so mi svoj jezik, in ker so prihajali iz drugih krajev, so bili naglasi in vokali drugačni od naših, a zanje edino pravilni, s tem pa so potrjevali svojo identiteto, ne naše –, in ob igrah z italijanskimi otroki, ker slovenskih vrstnikov v bližini doma nisem imela. Mestno okolje ima svoje zakonitosti, si izpostavljen in se utrjuješ, ali pa se prilagodiš in ponikneš. Starši, tudi moževi, so na različne načine doživeli fašizem in te izkušnje je naša generacija nezavedno vsrkala prek njihovih strahov. Mesto je neizprosno in mi smo dediči svojih prednikov. Gre za zahtevo po priznanju ukoreninjenosti v nekdanjem velemestu. Ko slišim predstavnike oblasti govoriti o naši zgledni “integraciji”, osupnem! “Naši” predstavniki to sprejemajo in se zahvaljujejo, kot bi bil to kompliment, kot bi se ne zavedali, da se predstavniki oblasti s tem nanašajo na povojne

prebežnike in jih spet neusmiljeno izkoriščajo v prid svojih koristi. Moja prisotnost v Trstu je vsaj od tistega nonota, ki je pod staro Avstrijo s krampom in lopato gradil predor Sandrinelli, in od drugega, ki je na železniški postaji najel fjakerja, da si je ogledal, kako se obrestujejo njegove naložbe. Moja tržaškost je sestavljena: moj materni jezik in kultura sta slovenski, ne morem se pa odpovedati italijanski kulturi, ki je neodtujljiv del moje osebne izkušnje. Nobenega "mediteranstva" ni v tem, je življenje ob meji in vsakdanji stik z "drugim", ki je moj sosed. Pišem, da bi pojasnila, kako pomembno je biti Slovenka tržaškega porekla. Samo iz tega okolja lahko črпам in nekaj od svojega dajem za skupno dobro. Govor o "ohranjanju" slovenskega jezika je zame smrt, jezik je živ in odraža prostor in čas, v katerem živi. Samo v jeziku, ki izraža moje bivanje v svetu, lahko zavestno soustvarjam našo – tržaško in slovensko zgodbo.

Šabec: Naj najin pogovor zaključiva z gledališčem, natančneje z vizijo gledališča: kje vidite SSG v naslednjih, recimo dvajsetih letih?

Kravos: Poznavanje gledališke preteklosti je lahko opora, vendar moramo izhodišče za nujno prenovo odrskega diskurza iskati v stanju današnjega duha. Zdi se mi, da se je pri nas nakopičilo veliko nedorečenosti. Javno financiranje ustanov ne predvideva smotrne porazdelitve sredstev, ni nadzora, ni kritike, ni poglobljene razprave, ni kresanja idej. Obnavljamo ustaljene, časom neprimerne vzorce. Pot iz začaranega kroga zahteva preobrat v mišljenju, v prevzemanju odgovornosti na vseh ravneh. Pri iskanju sodobne izraznosti mora sodelovati kritično občinstvo, gledalec se mora zavedati svoje vloge. Zaupam novi direktorici SSG Nini Ukmar, ki si prizadeva premostiti stagnacijo. Je na začetku upravnega mandata, odprta je za nove pobude in v Društvu Slovensko gledališče lepo sodelujemo z njo. Želim, da bi ji nastavek prenove uspel, da bi gledališče spet pritegnilo, spodbujalo in zaživelo z novim žarom.